

Ésszerűen nem tagadható igazságok

Az ismeret végső megalapozásának problémája és ennek jelentősége

A filozófia, mivel a valóság teljessége a tárgya, alapvetően kritikus beállítottságú. Azaz nem vehet át semmit máshonnan anélkül, hogy meg ne vizsgálná a mellette szóló érveket. Ez következik abból, hogy számára, mivel a valóság egészének megértésére törekszik és mivel a valóság egészén kívül nincsen semmi más, tulajdonképpen nem létezik egy „máshonnan”. A filozófus nem fogadhat el tehát egyetlenegy állítást sem pusztán a hagyomány, az általános közmegegyezés, egy részlettudományos eredmény, vagy bármifajta tekintély alapján, hanem minden esetben tudni akarja az okokat, melyek megalapozzák egy állítás, egy kijelentés igaz voltát. Az érvelés, az okok megadása, melyek egy állítás érvényességét alátámasztják, azonban megint csak állítások formájában történik, melyek a maguk részéről újra megalapozásra szorulnak. Vagyis ha egyszer elfogadtuk azt a követelményt, hogy semmiféle állítást sem fogadunk el látatlanul, hanem meg akarjuk okolni, miért is kell elfogadnunk, akkor előbb-utóbb szükségszerűen felmerül a kérdés: léteznek-e olyan állítások, melyek nem szorulnak további megalapozásra, melyek tehát önmaguk által valamiképpen végérvényesen megalapozottak.

Az persze nyilvánvaló, hogy az ismereteink igaz voltának végső alapjait megadni akaró ilyen állítások nem lehetnek csak ténymegállapítások. Az egyszerű hivatkozás egy itt és most észlelt és éppen ezért kétségbevonhatatlannak mutatkozó tényre (pl. arra, hogy most ezt a cikket írom, ill. olvasom), nem oldja meg végérvényesen az ismeret megalapozásának problémáját (noha fontos kiindulópontot szolgáltat hozzá), mivel az észlelt valósággal, illetve az észleléssel kapcsolatban mindig felmerül egyrészt a kérdés: honnan tudom, hogy észlelésemben nem csalódom-e? másrészt: mi a garanciám arra nézve, hogy észlelő megismerésem szükségszerűen olyan, amilyen? Ha tehát végérvényesen meg akarjuk alapozni megismerésünk megbízható voltát, akkor az egyedi észlelésen túlmenve el kell jutnunk szükségszerű és általános érvényű felismerésekhez, azaz olyan kijelentésekhez, melyek nem lehetnek mások, melyek tehát további bizonyításra nem szorulnak, melyek nyilvánvalóak, melyek önmagukat igazolják, melyeket ésszerűen nem lehet tagadni.

De rendelkezésünkre állnak-e ilyen felismerések, ilyen állítások?

— A ma elismert filozófiai iskolák szinte kivétel nélkül tagadják ezt, vagy legalábbis erősen megkérdőjelezik ennek lehetőségét. Ismereteinknek a gyakorlati élethez szükséges megbízhatóságát általában nem vonják ugyan kétségbe, de ez a megbízhatóság, véleményük szerint, csak arra vonatkozik, amit tapasztalatilag újra és újra ellenőrizni lehet. A felfogás, hogy vannak általános érvényű, változhatatlan, szükségszerű felismerések és ezeknek megfelelő állítások, a legtöbb mai gondolkodó szemében naivságnak vagy nagyzási hóbortnak számít. Ebben a perspektívában persze már ennek számít a filozófia hagyományos igénye is, mely szerint illetékessége kiterjed a valóság egészére. Ezért a mai filozófusok közül sokan le is mondanak erről az igényről, és hogy a különböző tudományok művelői előtt igazolják létjogosultságukat, maguk is kizárólag részletkérdések tisztázására szorítkoznak. El kell ismerni, hogy ez a magatartás teljesen

következetes, ha elvileg lehetetlen ismereteink és cselekvésünk végső alapjait megbízható módon megadni.

Érdeemes azonban tudatosítanunk a magunk számára ennek következményeit. Ha ugyanis elvileg ki van zárva, hogy a végső alapok kérdését tisztáznunk tudjuk, akkor tulajdonképpen semmire nézve sincs megalapozott bizonyosságunk. Ebben az esetben azonban még az is igen kérdéses, szó lehet-e megalapozott valószínűségről. Ez ugyanis csak akkor állhat fenn, ha maga a valószínűség nem csak valószínű, hanem bizonyos. A megalapozott bizonyosság elérhetetlensége ismeretelméletileg azt jelenti, hogy végeredményben minden tudásunk „a levegőben lóg”. A praktikus filozófia, az etika szempontjából ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy cselekvésünk normái ésszerűen nem alapozhatók meg.

Mindennek következménye egy szkeptikus vagy irracionális magatartás.

A végső megalapozás hagyományos érve: a retorzív argumentáció

Ha ki akarjuk kerülni az általános relativizmust, mely vagy szkeptícizmushoz vagy irracionálizmushoz vezet, meg kell tudnunk mutatni, hogy vannak olyan általános érvényű állítások, melyek ugyan nem bizonyíthatók, de nem is szorulnak bizonyításra, mivel (egy a következőkben még pontosabban meghatározandó értelemben) önmagukat igazolják. Ezek az állítások nem bizonyíthatók a szó szoros értelmében, amennyiben bizonyításon a szigorú logikai levezetést értjük, mivel annyira alapvetőek, hogy nem lehet őket még alapvetőbb állításokból levezetni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy igaz voltuk nem mutatható ki. Ez a megalapozás azonban nem állhat csupán abban, hogy kijelentjük: ezek minden értelmes ember számára beláthatók, ezek nyilvánvalóak, evidensek. Mert éppen arról van szó: ki kell tudnunk mutatni, hogy evidenciájuk megalapozott, hogy ésszerűen nem tagadhatók. — Azt, hogy e további bizonyításra nem szoruló állításokat nem lehet ésszerűen tagadni, azért kell kihangsúlyoznunk, mivel ésszerűtlenül minden tagadható. Így odaállhatok az emberek elé és kijelenthetem: Kérem, vegyék tudomásul, hogy nem létezem. A mondat kimondható, de sem hallgatóimat, sem magamat erről nem tudom meggyőzni.

Hogy az ismeret végső megalapozásának feladata megoldható, már Arisztotelész is tudta, amikor rámutatott a szigorú értelemben vett deduktív bizonyítás és az ún. cáfoló bizonyítás közötti különbségre. Ez utóbbi abban áll, hogy kimutatja: bizonyos állítások önmagukat cáfolják meg. Így például az, aki tagadja az ellentmondás elvét, vagy aki azt állítja, hogy ugyanaz a dolog ugyanabból a szempontból állítható és tagadható, az ennek az elvnek tagadása által egy meghatározott álláspontot foglal el és ezzel — ha akarja, ha nem — kizárja ennek ellenkezőjét, vagyis feltételezi az ellentmondás elvének érvényességét (vö. Metafizika IV, 4). — De már Plátón is ilyen módon cáfolta meg a befolyásos szofista filozófusnak, Prótagorasznak azt a tételét, mely szerint minden dolognak mértéke az ember. Ezzel az (önmagában még többféleképpen értelmezhető) állítással ugyanis azt akarta kifejezni Prótagorasz, hogy kinek-kinek az létezik, ami számára látszik, vagyis: egy állítás igazsága teljesen az illető szubjektív véleményétől függ. Ha azonban ez érvényes volna, akkor ebből következnek, hogy a Prótagorasz által hirdetett alapigazság senki számára, még saját maga számára sem érvényes. Hiszen alapelve által szükségképpen elismeri, hogy véleménye hamis, amennyiben elismeri, hogy azoknak van igazuk, akik úgy vélik, hogy neki nincs igaza (vö. Theaitétosz 170—171). — Szent Agoston pedig azáltal mutatta ki, hogy az általános szkepszis, a mindenben kételkedés nem lehetséges, hogy felhívta a figyelmet arra, amit a kételkedőnek mindenképpen el kell fogadnia ahhoz, hogy egyáltalán kételkedhessen: „Ki kételkedne abban, hogy él, hogy emlékszik, hogy felfog valamit, hogy akar,

hogyan gondolkodik, hogyan ítél? Hiszen ha kételkedik, él; ha kételkedik, emlékszik arra, aminek alapján kételkedik; ha kételkedik, felfogja, hogy kételkedik; ha kételkedik, meg akar bizonyosodni valamiről; ha kételkedik, gondolkodik; ha kételkedik, tudja, hogy valamit nem tud; ha kételkedik, úgy ítél, hogy nem szabad könnyelműen valamit elfogadnia. Mindaz tehát, aki akármiről is kételkedik, az említettekéről nem kételkedhet, mivel, ha ezek nem léteznének, semmiről sem kételkedhetne” (De Trinitate X, 10, 14).

A néhány példán bemutatott és a filozófia történetének későbbi szakaszaiban is újra meg újra előforduló érvelési mód lényege, hogy rámutat arra: vannak bizonyos állítások, melyek tagadása vagy kétségbevonása szükségszerűen magában foglalja (implikálja) elfogadásukat, függetlenül attól, hogy az illető ezt elismeri-e vagy sem. Mivel ennek az érvelésnek válaszjellege van, azért feltételezi, hogy valaki azáltal, hogy valamit tagadott vagy kétségbe vont, illetve hogy tagadása vagy kétségbevonása által valamit állított, elkezdte a vitát. Ha nincs valódi vagy legalább feltételezett ellenfél, ez a cáfoló érvelés nem jöhet létre. Ez az érvelés továbbá nem alkalmazható minden vita esetében, hanem csak akkor, ha olyan állításról van szó, mely fogatosítása által a saját tartalmát érvényteleníti. Ezekben az esetekben tehát az állítás azáltal cáfolható, hogy kimutatjuk: az, aki valamit állított, az állítás végrehajtása által szükségszerűen kifejezésre juttatott olyasvalamit, ami ellentmond az állítás tartalmának, vagyis annak, amit az állítás állít.

Mivel ez az érvelési mód az ellenfél állítását ennek állításából kiindulva cáfolja meg, vagyis mivel azt fordítja ellene, amit ő maga mondott, ezért ezt az érvelést sokszor *retorzió*nak nevezik (a latin „retorquere”, visszafordítani igéből). Meg kell azonban jegyezni, hogy a logika a retorzív érvelés több fajtáját ismeri. Az egyik az ún. „ad hominem” érvelés, melyben a vitázó az ellenfél állításának téves voltát abból vezeti le, amit ez kifejezetten elfogadott. A mi esetünkben azonban a kiindulópont nem az, amit a vitapartner kifejezetten elismert, hanem az érvelés azt igyekszik kimutatni, hogy az ellenfélnek, még akkor is, ha ennek egyáltalán nincsen tudatában, állításának ellentétét eleve el kellett fogadnia ahhoz, hogy állítását mint komolyan vett állítást egyáltalán elő tudja adni. — Egyesek ezt az érvelést *transzcendentális érvelésként* tartják számon, mivel az ember értelmi tevékenysége lehetőségi feltételeinek elemzését Immanuel Kant óta a filozófiában általában így nevezik. Mások azonban inkább *transzcendentálpragmatikus érvelésről* beszélnek. A „pragmatikus” szó hozzáfűzésével arra hívják fel a figyelmet, hogy ennek az érvelésnek kiindulópontja nem az ellenfél állításának teoretikus tartalma, hanem az, ami az állításnak mint komolyan vett tevékenységnek létrejötté által letagadhatatlanul megnyilvánult a valós világban. Használatos még a *reflexív érvelés* kifejezés is, ami arra mutat rá, hogy ennek az érvelésnek lényege annak tudatosítása, hogy az ember bizonyos állítások állítása által kikerülhetetlenül ellentmond annak, amit állít.

A retorzív érvelés ellen felhozott ellenvetések

Mivel a filozófiában nemigen akad olyan tétel, melyet nem vontak volna kétségbe, ezért nem meglepő, hogy vannak filozófusok, akik még ennek az érvelési módnak érvényességét is megkérdőjelezték. Példának vehetjük Hans Albertet, aki az ún. „kritikai racionalizmusnak” és ezen belül a „következetes fallibilizmusnak” egyik fő képviselője a Német Szövetségi Köztársaságban. Szerinte a retorzív érvelés azért nem lehet végső soron meggyőző, és azért nem vezethet el ismereteink végső megalapozásához, mivel az az alap gondolata, mely szerint ismereteink végső és kétségbe vonhatatlan alapja, amit minden érvelésnél szükségszerűen feltételezünk, maga is kétségbe vonható. Véleménye szerint már az is kétséges, van-e egyáltalán olyasvalami, amit nem tudunk nem feltételezni, és úgy véli, ha valaki állítása kapcsán valamit

feltételez, az csak esetleges tényként kezelendő. A megismeréssel kapcsolatos szükségszerűség kétségbe vonásában Albert oly messzire megy, hogy szerinte annak lehetősége sem zárható ki, hogy egy a miénktől egészen különböző kultúrkörben az ellentmondás elve érvénytelen legyen. De még ha elfogadnánk is azt, hogy kijelentéseinkkel kapcsolatban több mindent szükségszerűen feltételezünk, ebből szerinte még nem következik, hogy ezeket nem lehetne kétségbe vonni, mivel nézete szerint soha nem zárható ki, hogy ez a szükségszerűség csupán megismerőképességünk korlátoltságának következménye (H. Albert, *Die Wissenschaft und die Fehlbarkeit der Vernunft*, Tübingen, 1982, 70. 80).

Mások nem mennek ilyen messzire, de rámutatnak arra, hogy különleges képződmény az az önellentmondás, ami akkor áll elő, ha valaki olyasmit tagad kifejezetten, amit állításnak állítása által feltételeznie kell. Ezt egyébként a retorzív érvelés szöszlői is elismerik, amennyiben azt az önellentmondást, amiről itt szó van, megkülönböztetik a formális logika értelmében vett önellentmondástól. Ez utóbbit az jellemzi, hogy ugyanazon állításnak két kifejezetten előadott eleme kizárja egymást. Így például ha valaki kijelenti: Itt és most havazik és nem nem havazik; vagy: Előfordulhatnak tarka tehenek, melyek nem tarkák. Annak az ellentmondásnak azonban, melyet a retorzió felfed, más a jellege. A kijelentések: Semmi sem létezik, vagy: Egyáltalában nincsen igaz állítás; nem tartalmaznak ellentmondást a formális logika értelmében. Ezekben az esetekben az ellentmondás nem a kifejezetten megfogalmazott állításban rejlik, hanem az állítás állítása (foganatosítása) által jön létre. Hiszen legalábbis az állítás maga nem semmi, és minden komolyan vett állítás igaznak kell hogy tartsa magát. Magyarázatképpen azt szokták előadni, hogy az, ami egymásnak ellentmond, az egyrészt az állítás tartalma, másrészt az, amit az ember az állítás állítása által (ahhoz, hogy az állítás mint állítás egyáltalán létre tudjon jönni) szükségszerűen feltételez. Ez a magyarázat nem téves ugyan, mégsem problémamentes. Feltehető ugyanis a kérdés — és a retorzív érvelés bírálóinak ennek nagy jelentőséget tulajdonítanak —, miként jöhet létre egy ellentmondás két szemantikailag (azaz jelentéstanilag) egészen különböző valóság között. Mert az, amit az állítás kifejezetten mond, és az, amit annak, aki valamit állít, szükségszerűen — de anélkül, hogy ezt kifejezetten mondaná — feltételeznie kell ahhoz, hogy állítása mint állítás egyáltalán létrejöhessen, szemantikailag tényleg más síkon helyezkedik el. Ezért hangsúlyozzák egyesek, hogy az állítás szükséges, de ki nem mondott feltételeit először meg kell fogalmazni, mert csak így állapítható meg, hogy ezzel ellentmondanak az állítás tartalmának. Az állítás létrejötte, ki nem mondott feltételeinek áttétele a beszéd síkjára azonban vitathatatlanul hibalehetőséget jelent. A retorzív érvelés egyes kritikusai erre a hibalehetőségre hivatkozva vonják kétségbe, hogy ezzel az érveléssel ismereteink végső és kétségbevonhatatlan alapja megadható. Ez szerintük legalábbis mindaddig bizonytalan marad, amíg állításaink szükséges előfeltételeinek kérdését egy átfogó elmélet keretében nem tisztáztuk. Ha azonban ez igaz, akkor az emberi ismeret végső alapjainak tisztázása egy bonyolult elmélet igaz voltának függvénye, és ezzel a megokolással állandóan kétségbevonható.

Minden állítás többet közöl, mint amit kifejezetten mond

Válaszként az ellenvetésekre mindenekelőtt tisztáznunk kell, pontosan mi az, amit az ember állításai, kijelentései által másokkal közöl. Az ugyanis magától értetődő, és nem szorul bizonyításra, hogy a nyelv a kommunikációnak, a személyek közti kapcsolat megteremtésének eszköze. A beszéd által megértetjük magunkat másokkal, és reagálunk arra, amit mások mondanak vagy tesznek. A nyelv nemcsak a tárgyilagos közlés eszköze, hanem többféle rendelkezése van; kifejezhet kérést, ígéretet, elutasítást és hasonlót. Csak a tudomány nyelvére jellemző az egyértelmű közlési szándék. Az állítás tartalma az, amit az állítás kifejezetten közöl.

Ezt előadva cseréljük ki egymással a világ dolgaira vonatkozó meglátásainkat, ismereteinket, mint például: A nap süt; Kovács János megbízható ember; A víz hidrogénből és oxigénből áll. Mivel a tudományos ismeretközlésben az állítás tartalma áll az érdeklődés középpontjában, és mivel ennek az ismeretközlésnek lényegéhez tartozik, hogy elvonatkoztat az ismeretét kifejező személy történetesen adott állapotától és egyedi tulajdonságaitól (egy tudományos megállapítás érvényessége független attól, hogy az illető kutató férfi-e vagy nő, hogy a fiatalabb vagy idősebb korosztályhoz tartozik-e, hogy lelkesedik-e a labdarúgásért vagy sem), azért érthető, hogy az általánosan elterjedt vélemény szerint egy állítás, azon kívül, amit kifejezetten mond, semmi mást nem közöl. Ez a vélemény azonban téves.

Állításaink közlési teljesítménye nem szűkíthető le az állítás kifejezetten megfogalmazott tartalmára. Ez nyilvánvalóvá válik, ha az állítást a maga létrejöttében vizsgáljuk. Minden szóban elhangzó állítás (és ez áll az írásbeli közlésre is) egy egyedi ember egyedi tette, aminek révén a beszélő (vagy író) személy, túlmelve azon, amit állításában kifejezetten előad, hallgatóinak (vagy olvasóinak) akaratlanul is sok mindent alárul önmagáról. Ha most csak az élőbeszéd által történő közlést vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy abban, amit az állítást kimondó személy állításának állítása által önmagáról elárul, sok esetleges elem található, azaz olyasmi, ami az állítás tartalmi azonosságát feltételezve más-ként is lehetne. Az ilyen, az állítás kimondása által közölt esetleges tulajdonságok közé tartozik, például az illető neme, nyelvtudása, műveltségi foka, esetleg kedélyállapota és hasonlók. Minket azonban most főként az a szempont érdekel, hogy mindenki, aki valamit állít, ezáltal több mindent közöl önmagáról, ami nem esetleges, hanem szükségszerű, azaz az adott állítás esetében nem is lehetne másként. A nyelvnek azt az állítás kifejezett tartalmán túlmenő és egyben szükségszerű közlési teljesítményét a következőképpen fogalmazhatjuk meg: Mindenki, aki valamit állít, akármilyen is állításának tartalma, állításának állítása által szükségszerűen közli velünk, hogy az ő esetében tényleg megvalósultak mindazok a feltételek, melyek szükségesek ahhoz, hogy állítása mint állítás egyáltalán létrejöhessen.

A kérdés most csak az: Mi az, amire minden állítás mint történés félreérthetetlenül utal? Vagy másképpen megfogalmazva: Mik az állítás létrejöttének az állítás megtörténte által megnyilvánuló lehetőségi feltételei? — A válasznak nem kell megadnia az állítás lehetőségi feltételeinek kimerítő listáját, elegendő, ha meg tudja jelölni legalább általánosságban mindazt, ami nélkül az állítás, mint olyan, nem jöhetne létre. Ez pedig aránylag könnyen megadható. Csak figyelembe kell vennünk, hogy minden állítás egyrészt egy meghatározott jellegű valóságos esemény a világon belül, másrészt pedig egy, az igazság igényével fellépő emberi tett. Ahhoz, hogy egy állítás meghatározott valóságos történés-ként létrejöhessen, szükség van arra, hogy létrejöttének szükséges feltételei adva legyenek. Ahhoz viszont, hogy egy állítás, mint az igazság igényével fellépő emberi tett létrejöhessen, kell hogy megvalósuljanak azok a feltételek, melyek, ha nem tesszik is az állítást szükségszerűen igazzá, de elengedhetetlenek ahhoz, hogy az legalábbis igaz lehessen.

Ami az állítás létrejöttének szükséges feltételeit illeti, meg kell különböztetnünk azokat a feltételeket, melyek nélkül az állítás mint emberi tevékenység egyáltalán nem jöhetett volna létre, és azokat, melyek annyiban szükségesek, amennyiben az állításnak megvan a maga egyedi tartalma. Az előbbi feltételekhez tartozik, hogy a valamit állító személy létezik, öntudatánál van, beszélni tud, valamit közlésre méltónak tart, és hasonlók. A feltételek utóbbi csoportjához tartozik, hogy egy meghatározott nyelvet beszél, egy bizonyos kérdésre nézve legalábbis úgy véli, hogy ismeretekkel rendelkezik stb.

Azok a feltételek, melyektől egy állítás igazságának lehetősége függ, más jellegűek mint azok, melyek ahhoz szükségesek, hogy egy állítás mint történés bekövetkezhesen. Rájuk az jellemző, hogy — noha különbözőképpen írhatók le — szigorúan véve nem különböztethetők meg egymástól, hanem átjárják egymást. Azt a végeredmény-

ben egységes valóságot, mely itt megmutatkozik, a filozófia történetében görögül a „núsz”, latinul az „intellectus”, németül a „Vernunft”, magyarul az „ész” szóval jelölték meg. Erre a valóságra utal az, hogy minden állítás az igazság igényével lép fel, vagyis az állítás tartalmával együtt szükségszerűen a maga igaz voltát is állítja. Ha ezt nem teszi, nem nevezhető állításnak. Még csak hazugságnak sem nevezhető, mert ez olyan állítás, melyben megvan a megtévesztés szándéka. A hazugságnak is tehát csak akkor van értelme, ha az igazság igényével adták elő. Egy mondat, mely állításnak látszik, de melyet az ember, aki ezt kimondja, nem állítja igazságként, csak buta tréfa vagy szavak értelmetlen csoportosítása lehet. Abból, hogy minden állítás szükségszerűen egyszersmind a maga igaz voltát is állítja, nem következik ugyan, hogy minden minden állításunk ténylegesen igaz is. Az azonban következik belőle, hogy minden embernek képesnek kell lennie arra, hogy igaz ismeretekhez jutva igaz állításokat tegyen. Ha ugyanis erre elvileg képtelen lenne, akkor olyan emberi ténykedések, mint amilyenek az állítások, nem fordulhatnának elő. — Annak, hogy egy állítás igaz lehessen, egy további feltétele az, hogy belátás alapján jöjjön létre. A belátás pedig mindig személyes, szabad döntés eredménye, vagyis az állítás nem lehet olyan folyamatok eredménye, melyek egyértelműen determinált természeti szükségszerűséggel zajlanak le. Az állítás mint olyan feltételezi tehát a személyes szabadságot.

Az ésszerűen nem tagadható állítások struktúrája

A mondottak alapján megállapíthatjuk, hogy mindenki, aki valamit állít, állítása által nemcsak annak kifejezett tartalmát, hanem azt is tudatja velünk, hogy mindazok a feltételek adottak, amelyeknek meg kell lenniök, hogy az állítás, mint olyan, létrejöhessen. Mivel az állítás megvalósulásának szükséges feltételei az állítás állítása által kifejezésre jutnak, azért ezek és az állítás szóban kifejezésre jutó tartalma között nem áll fent olyan szemantikai különbség, amely megakadályozná, hogy egymásnak közvetlenül ellentmondhassanak. Ez a tény teszi végeredményben érthetővé, hogy miben is áll az állítás fogatosítása által (skolasztikus terminológiában „in actu exercito”) létrejövő önellentmondás. Ha az állítás tartalma olyasmint tagad, amit az állítás létrejötte által szükségszerűen közöl velünk, akkor az állítás szavai által kifejezett és az állítás állítása által kifejezett közlés ellentmond egymásnak.

Ebből válik azután érthetővé, miért léteznek olyan állítások, melyeket ésszerűen nem lehet tagadni. Mihelyt ugyanis valaki kifejezetten tagad olyasmint, aminek ténylegességét a tagadás fogatosítása által szükségszerűen tudtunkra adja, a tagadás ak-tusa érvényteleníti a tagadás tartalmát. Ilyenkor fel sem merül az a kérdés — amit a retorzív érveléssel szemben bizalmatlanok még megfontolandónak tartanak —, hogy ilyen esetben vajon melyik közlésnek kell hitelt adnunk: Annak higgyünk-e, amit az állítás (illetve tagadás) kifejezetten mond, vagy pedig annak, amit az állítás (illetve tagadás) a maga létrejötte által szükségszerűen tudtunkra ad. Választásra ilyenkor azért nincsen szükség, mivel ilyenkor pusztá kijelentések állnak azzal szemben, amit az állítás a megtörténte által közöl. Senki sem fogja hosszan fontolgatni, vajon az állítás tartalmának higgyen-e, vagy pedig annak, amit az állítás mint történés ad tudtunkra, ha valaki elének áll és kijelenti: Kérem, vegyék tudomásul, hogy nem létezem; vagy ha azt mondja: Nincsen igaz állítás.

A retorzív érvelés megértéséhez még figyelembe kell venni azt, hogy minden állításban van egy magára az állításra, és ezen keresztül a valamit állító személyre utaló mozzanat. Az állításnak ezt az önmagára vonatkozó mozzanatot általában el szokták hanyagolni, mivel a figyelem főképpen az állítás tartalmára irányul. Ezáltal azonban könnyen elfelejtjük, hogy minden állítás egy embernek a tevékenysége, aki állítása által annak tartalmán túlmenően szükségszerűen több mindent közöl önmagáról, azaz

arról, aminek az ő esetében fenn kell állnia. Ennek a mozzanatnak elhanyagolása mindaddig nem jelent problémát, amíg annak, amit az állítás kifejezetten állít és annak, amit az állítás a maga megtörténte által tudomásunkra hoz, egymáshoz semmi köze sincsen. Amíg ugyanis az állítás kifejezett tartalma nem érinti az állítás létrejöttének szükséges feltételeit, addig tényleg elhanyagolható, hogy minden állítás a maga létrejötté által közli velünk, hogy ezek a feltételek ténylegesen megvalósultak. Míhelyt azonban valaki kifejezetten tagad valamit abból, aminek adott voltát tagadásának aktusa által, ha akarja, ha nem, szükségszerűen tudunkra adja, akkor ez a kijelentés „in actu exercito” ellentmond önmagának, és mint ilyen téves illetve értelmetlen.

A végső bizonyosságunk természete

A retorzív érvelés megmutatja, hogy vannak állítások, melyek eleve megalapozottaknak számítanak, mivel tagadásuk nem hajtható végre „performatív” (azaz a tagadás aktusa által létrejövő) önellentmondás nélkül.

Ebből azután az következik, hogy bizonyosságunk eredeti és kétségbevonhatatlan alapjai nem abban keresendők, amit elméleti megfontolásaink eredményeként világosan belátunk, hanem abban, amit minden elméleti megfontolást megelőzve mint a világban élő, magukról gondoskodni kényszerülő, ezáltal értelmüket használó és felelősséget vállaló, egymással személyes kapcsolatba lépő lények természetesen igaz és biztos meglátásként igénybe veszünk. Ismereteink végső alapjait tehát azáltal fedhetjük fel, hogy tudatosítjuk a magunk számára, mi is az, amit a tudatos, azaz értelmet feltételező élettevékenységeink kapcsán a szóban forgó dolog természetéből kifolyólag mintegy magától értetődően igénybe veszünk. A pusztán elméleti megfontolások valahol mindig kétségbe vonhatók. Ez a lehetőség azonban megszűnik, amikor cselekednünk kell, mégpedig úgy, hogy értelmünket használjuk. Ami értelmünk használatával kapcsolatban szükségszerű, az ésszerűen nem tagadható.

Ez az a pont, ahol még egyszer felmerülhet a legradikálisabb szkeptikus kérdés: következik-e abból, hogy bizonyos állítások nem tagadhatók ésszerűen, ezeknek az állításoknak igaz volta? A válasz erre az, hogy ezt az összefüggést a szó szoros értelmében nem lehet bizonyítani. Itt egy alapvető opcióról, választásról van szó. El kell ismerünk, el kell fogadnunk, hogy a valóság maga alapvetően ésszerű. Aki ezt nem fogadja el, az mindig mondhatja, hogy a valóság, a „természet” csak játszik velünk. Elméleti állításként ezt nem lehet kizárni. De, aki ezt állítja, életének gyakorlatában rendszerint úgy viselkedik, mint aki meg van győződve arról, hogy a valóságban ésszerűség uralkodik. És ha ráadásul még ismeretek megszerzésére is törekszik, sőt ezen túlmenően még érvel is, akkor elfogadta a valóság alapvetően ésszerű voltát, akkor tevékenysége által ellentmondott annak, amit elméleti igazsággént állított.